

De onderaardse kalksteengroeven van Zichen-Zussen en Val-Meer

KUILEN MET EEN BEPERKTE HOUDBAARHEIDSDATUM

Ton Breuls, Bovenstraat 28, 3770 Kanne Riemst

Respectievelijk 19 en 15 jaar geleden werden de inventarisaties van de kuilen in de reguliere uitgave van de Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven (SOK), SOK-Medelingen, gepubliceerd. De publicaties hadden niet alleen ten doel de kuilen uit hun verborgen bestaan te halen, maar waren ook een poging ze een zekere vorm van bescherming te bieden. Onbekend maakt immers onbemind en door de anonimiteit van de kuilen (deels) op te heffen, werd mogelijk een basis gelegd voor bescherming van deze vaak cultuurhistorische juweeltjes. Is dat met deze twee themanummers gelukt? In dit artikel zullen de resultaten van toen worden vergeleken met de realiteit van vandaag. Zijn er nieuwe kuilen bij gekomen of verdwenen? Worden kuilen bedreigd, zijn ze (nog) toegankelijk of zijn er aanmerkelijke veranderingen opgetreden?

MERGELGROEVEN EN KUILEN

Mergelgrot, mergelgroeve, onderaardse kalksteengroeve of het Limburgse woord 'de berg' zijn allemaal verschillende benamingen voor een en hetzelfde. Minder algemeen bekend is de naam 'kuil'. Kuilen zijn ook onderaardse kalksteengroeven, maar ze nemen een bijzondere plaats in.

De meeste groeven zijn vanuit een dalwand ontgonnen en in de directe omgeving van zo'n groeve zijn vaak sporen aanwezig van de oorspronkelijke ontginning, zoals (voormalige) toegangswegen, dagzomende kalksteen en natuurlijk de ingangspartij met afsluiting. Kuilen leiden echter een volkomen verborgen bestaan en verschillen ook in andere opzichten van de 'reguliere' mergelgroeven. Daarnaast zijn kuilen geografisch gebonden aan een beperkt gebied in het Mergelland. De kalksteengroeven liggen, globaal, verspreid tussen Valkenburg en Tongeren, maar de kuilen beperken zich tot enkele dorpen in de (Belgische) deelgemeente Riemst, zoals Val (van de kern Val-Meer) en Zichen en Zussen (van de kern Zichen-Zussen-Bolder). Ook in Vroenhoven is nog een restant van een kuil aanwezig, bij het voormalig buurtschap de Keel. Om de verborgenheid van kuilen extra te onderstrepen: in Heukelom is vermoedelijk nog een drietal kuilen aanwezig, maar de ligging, de oppervlakte en andere bijzonderheden zijn onbekend en nog nooit onderzocht. Ze zijn nog steeds verborgen.

Een ander verschil en daarmee wellicht de voornaamste oorzaak van hun verborgen bestaan is de ingang. Die bestaat meestal uit

In verband met het honderdjarig bestaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg zal in het maandblad aandacht geschonken worden aan eerder verschenen artikelen. De onderwerpen van deze artikelen laten u de diversiteit zien van de activiteiten van het Genootschap gedurende de afgelopen 100 jaar waarover in het Maandblad gepubliceerd is. Dit jubileumartikel grijpt terug op de artikelen uit SOK-Medelingen 16 (1991): 2-86 en 19 (1992): 3-10 die (gedeeltelijk) hieronder zijn afgebeeld.

De kuilen van Zichen en Zussen en inventarisatie

T. Breuls
Bovenstraat 28
3770 Kanne

B. Huls
Visésteenweg 280a
3770 Zichen

Inleiding

De geschiedenis van de kalksteenwinning in de gemeente Riemst gaat terug tot in de Middeleeuwen (VAN WESTREENEN 1988). Uit een rekening van de abdij van Sint Truiden blijkt dat al in de 13e eeuw stenen worden gewonnen (een rekening "pro lapidibus de Signe", voor stenen uit Zichen, uit 1256). In de eeuwen daarna heeft het grondgebied van de gemeente Riemst steeds een belangrijk aandeel gehad in de onderaardse kalksteenwinning. Op bescheiden schaal vond dit plaats in de dorpen Valmeer, Millen, Heukelom, Riemst en Vroenhoven. Omvangrijker waren de ontginningen in Kanne, Zichen en Zussen. Daarmee hebben deze dorpen nadrukkelijk een plaats veroverd in de historie van het blokkereken. Begrippen als "Kannerblok", "Kannermaat" en "Zichenersteen" zijn een standaard-norm geworden binnen het totale wingebied van de mergel. Zo staat "Zichenersteen" bekend als een uitermate weersbestendige steensoort.

Tot in de Franse Tijd stond de steenwinning in Zichen en Zussen onder invloed van het grootgrondbezit van het kapittel van Sint Servaas en andere kerkgenootschappen (bijv. de Predikheren). Het grootgrondbezit heeft duidelijk een stempel gedrukt op de wijze van steenexploitatie, omdat het bovengronds eigendom was verbonden met de ondergrond. De steenwinning geschiedde voornamelijk in grotere groeven, voorbehouden aan en gecontroleerd door de grote landheren. Om bouwstenen voor boerderijen of woningen te winnen, waren burgers zo gedwongen stenen uit hun eigen ondergrond te halen. Hierdoor ontstonden onder de huizen en boerderijen tientallen kleine groeven, die in de volksmond gewoonlijk "kuilen" worden genoemd. De vele onderaardse ruimtes die na de exploitatie van de kalksteen overbleven, werden vaak gebruikt als veestalling, opslagplaats, schuilgelegenheid of champignonkwekerij.

Thans hebben de kuilen nauwelijks meer een functie en heeft het begrip kuil zelfs een negatieve klank gekregen ("krocht"). Sommige kuilen worden alleen nog gebruikt voor het lozen van afval (vuilnis, rioolwater, e.d.). Daarbij komt dat voortdurende verzakkingen en instortingsten leiden tot een minimale belangstelling voor het behoud van de kuilen.

Een inventarisatie van de kuilen in Zichen en Zussen wordt weergegeven in dit verslag. Met beschrijvingen, foto's en kaarten is geprobeerd het bedreigde onderaardse landschap in beeld te brengen. Hopelijk krijgen de kuilen als kleine en unieke cultuurmonumenten daardoor meer aandacht. De schoonheid van het Limburgse land is immers -ook in Zichen en Zussen- geworteld in de ondergrond.

Algemene beschrijving

Om de mergel te kunnen ontginnen maakten men eerst door de dekgronden van leem en kiezel een ronde of vierkante schacht tot in de kalksteen, waar de bouwsteen van redelijke tot goede kwaliteit kon worden ontgonnen. Vervolgens werd een kleine ruimte in de kalksteen uitgehaakt of gezaagd, van waaruit men een trap naar boven maakte. De trap werd deels gezaagd in de mergel. Daarna voerde deze doorgang dwars door de niet ongevaarlijke kiezellagen, die boven de mergel ligt. Uiteindelijk bereikte men via de leemlagen het maaiveld. Zo'n trap wordt graet genoemd en stamt van het Latijnse woord *gradus*, wat trap betekent. Door de graet was de kuil gemakkelijk bereikbaar. Boven kwam de graet meestal in de kelder of de schuur uit, maar de schacht die in eerste instantie diende voor het transport van mergelblokken, mondde merendeels uit in de tuin of op het erf. In enkele kuilen werd de schacht later uitgediept tot het grondwater-niveau, zodat men zowel beneden in de kuil als bovengronds over zuiver water kon beschikken.

De graet kwam dus meestal in de beslotenheid van de kelder uit. Zo bleef het bestaan alleen bij de ingewijden bekend en was men van een veilige schuilplaats in onzekere tijden verzekerd.

Het beeld van de kuilen in hun oorspronkelijke staat is dat van smalle gangen met aan weerszijden gestapelde mergelblokken en -puin, die 'sijters' of 'knabbehuip' worden genoemd en bestaan uit mergelafval dat bij blokbreken vrij kwam en werd opgestapeld om het transport van de mergelblokken niet te hinderen. Het onderaardse landschap is echter in de meeste kuilen vernield voor schijnbaar keurig gereinigde gangen, vrij van mergelpuin en -brokken. Om meer kweekoppervlakte te verkrijgen hebben champignonkwekers de sijters vaak tot gruis geslagen en dat in de gangen verspreid. Zo zijn veel gangen tot gemiddeld een derde van hun oorspronkelijke hoogte opgevuld. Later kwamen daar de kweekbedden van paardemest nog bij, zodat er van het oorspronkelijke landschap in de regel weinig is overgebleven. De gebruikte winmethode van de bouwsteen (en de daaraan verbonden maten) blijkt in de verschillende kuilen sterk met elkaar overeen te komen. Deze methode, die veel lijkt op de zogenaamde Sibber-methode (DE GROOD EN HILLEGERS, 1977), bestond uit het winnen van zuilvormige grote blokken, die stoelen (sjeul) werden genoemd. De sleuven die ontstonden doordat de mergel aan de achter- en bovenkant van de stoel werd weggezaagd of los gestoken (om zo doende de stoelen los te breken) werden respectievelijk achtervaor en bovenhuid genoemd. Bij het karteren zijn de stoelmatten als standaardmaat genomen en, inclusief de achtervaor, op 75 cm gesteld. We hebben kunnen vaststellen, dat over een totale ganglengte de metrieke maten tot enkele centimeters nauwkeurig overeenkomen met de stoelmatten.

Aan de brek- en zaagsporen op wanden en plafonds kan men soms de wijze van breken reconstrueren. De gevolgde richting van breken wordt de graefrichting genoemd. De reconstructie hiervan kan iets vertellen over de ouderdom of aanzet van de kuil. Bij het maken van de bovenhuid werd oorspronkelijk een scherpe houweel met korte steel gebruikt (nog te zien aan de boogvormige slagsporen in het plafond). Uit recentere perioden stammen rechte beitelsteken, die kenmerkend zijn voor het gebruik van stootijzers -bergboom- met rechte en scherp gesmede beitels.

In het algemeen is de stabiliteit van de kuilen redelijk tot goed te noemen. Ze zijn meestal niet onder bebouwing ontgonnen, maar onder erf, binnenplaats of tuin. Alleen de graeten vormen een zorg apart. Ze voeren grotendeels door leem- en kiezellagen, die erg rul van structuur zijn. Bovendien komt het regelmatig voor dat ze door inspoelend water extra zijn uitgehold. Het slijpend vermogen van water (door inspoelend hemelwater of door lekkende waterleidingen) is enorm en waarschijnlijk de hoofdoorzaak van de talrijke verzakkingen. In één geval hebben we dit gevaar kunnen constateren: een lekkende leiding had een enorme holte onder de fundering van een huis doen ontstaan. Uiteraard hebben we eigenaars en bewoners altijd op gevaren gewezen, zodat gepaste maatregelen konden worden genomen.

Alle kuilen zijn ontgonnen voor de winning van bouwsteen. De gemiddelde diepte onder het maaiveld bedraagt 18 tot 22 m. Enkele kuilen bezitten meerdere schachten of graeten. Dat kan zijn oorzaak

een afgesloten nauwe toegang, vaak niet groter dan een kruipgat, dat naar een zogenaamde 'graet' leidt. Een graet is een in de kiezel, zand en leem en daarna in de kalksteen uitgehouwen toegangstrap naar de dieper gelegen groeve. Dit is vaak de enige toegangsmogelijkheid en die ligt dan ook nog meestal goed verborgen in een kelder of een stal van een privéwoning.

Verder zijn de kuilen relatief klein van oppervlakte. Zeker in vergelijking met de reguliere kalksteengroeven, die in de loop van de eeuwen min of meer industrieel werden geëxploiteerd, vaak onder de regie van grootgrondbezitters. Kuilen waren voornamelijk privé-ontginningen, uitgehouwen voor eigen gebruik en ontgonnen in de eigen ondergrond. Kleine grotjes dus, beperkt in oppervlakte door de bescheiden omvang van het bovengronds perceel (de eigenaar van de bovengrond is ook de eigenaar van de ondergrond). Ze hebben in de loop der tijden een al dan niet gecombineerd tweede gebruik gekend als schuilgelegenheid, champignonkwekerij, veldvruchtenopslag, illegale jeneverstokerij, plek voor het lozen van afval of voor andere 'bezigheden'. Door de soms oncomfortabele toegangsmogelijkheid, de slechte staat van de vaak instabiele graet, een verbouwing van het huis of stal of de desinteresse van de eigenaar of bewoner raakten de kuilen in onbruik. Er was geen noodzaak meer om erin af te dalen en ze raakten in de vergetelheid. Hun verborgen bestaan wordt daarmee nog maar weer eens extra benadrukt.

HET ONDERZOEK NAAR DE KUILEN IN ZICHEN-ZUSSEN EN VAL-MEER

In februari 1991 werd het themanummer SOK-Mededelingen 16 (BREULS & HULS, 1991) geheel gewijd aan een inventarisatie van de kuilen van Zichen en Zussen. In december 1995 verscheen een gelijksoortig themanummer SOK-Mededelingen 24 (JANSSEN, 1995), met het onderzoeksresultaat van de inventarisatie van de kuilen van Val-Meer. Voor het eerst werden met deze twee publicaties de kuilen uit hun verborgen en bedreigde bestaan gehaald.

De speurtocht naar de kuilen was boeiend, maar vergde vooral veel geduld. De onderzoekers hebben een min of meer overeenkomstige onderzoeksmethode gebruikt. Ze interviewden intensief en hardnekkig een aantal jaren oudere inwoners, bewoners, voormalige champignonkwekers of andere informanten. Die kenden het be-

FIGUUR 1

Op aanwijzingen van oudere inwoners konden soms de ingangen gelokaliseerd worden. Hier de heropening van de kuil Thomas Jongen (foto: Ton Breuls).

staan van de kuilen, kenden er nog van verhalen en konden hun ligging en toegang aanduiden [figuur 1]. Ze kenden de kuilen bijvoorbeeld omdat het familiebezit was (geweest), ze er een schuilplaats hadden gevonden in de Tweede Wereldoorlog, ze er champignons gekweekt hadden of van verhalen en overleveringen van vroeger. Het noteren, rangschikken en inventariseren van al die gegevens was de basis van beide onderzoeken. Daarbij moest goed in het oog worden gehouden welke rol het geheugen van menig informant speelde. Herinneringen gaan na een aantal jaren hun eigen kant en waarheid op en dan is het belangrijk zoveel mogelijk de verzamelde feiten en data te vergelijken.

Uiteraard werd ook archiefonderzoek gepleegd, voor zover er iets in de archieven terug te vinden was. Zoals gezegd leid(d)en de kuilen een verborgen bestaan en de 'wat-niet-weet-wat-niet-deert-houding' van de vroegere eigenaars of gebruikers was omgekeerd evenredig aan de hoeveelheid informatie die in de archieven te vinden was. Parallel aan de interviews was uiteraard het veldonderzoek heel belangrijk. Dat veldonderzoek kon opgesplitst worden in een voorbereidend (bovengronds) en in een uitvoerend (ondergronds) deel. Het eerste deel bestond uit het bezoeken en onderzoeken van talloze schuren, stallen, kelders en andere bebouwing om de toegang van de graet en de kuil zo mogelijk te lokaliseren. Dat was niet altijd even gemakkelijk. Van sommige graeten was de toegang prominent aanwezig en duidelijk zichtbaar, maar menig graet was in de loop van de tijd dichtgemetseld of op een andere wijze fysiek verdwenen. Dan moest een kolenhok leeg geschept worden of werd een tegelvloer opengemaakt. De redenen waarom de toegang verdwenen of verborgen was, waren divers: de angst voor ongedierte dat uit de kuil zou opstijgen, het verhinderen dat kinderen de gevaarlijk geachte kuil en graet zouden binnen dringen, realisatie van nieuwe bebouwing, het volstorten van de graet met bouwpuin of de meest eenvoudige, men wilde er vanaf zijn. Een enkele maal werd het bestaan van de graet en kuil zelfs glashelder ontkend. De redenen daarvoor kunnen divers zijn. Het kostte dan ook soms heel wat overtuigingskracht om toestemming te krijgen de graet weer te mogen openen. Maar de eerlijkheid gebiedt te vermelden dat er ook bewoners of eigenaars waren die enthousiast reageerden op het onderzoek en zelfs per se de afdaling via de graet wilden meemaken. Een enkele maal was de graet niet meer toegankelijk en kon alleen via een (water-)put afgedaald worden [figuur 2].

Het uitvoerend deel van het veldonderzoek werd uiteraard ondergronds verricht. Tijdens de afdaling werd de graet voorzichtig geïnspecteerd op stabiliteit. Een instabiele graet kan levensgevaarlijk zijn en de afdaling gebeurde dan ook met de nodige omzichtigheid. Eenmaal beneden werd de kuil eerst verkend. In feite was die eerste verkenning een vluchtige inspectie, waarbij een eerste indruk opgedaan werd over de stabiliteit en veiligheid van de kuil en de vormgeving van het onderaardse landschap met haar cultuurhistorische of geologische kenmerken. Daarna volgde de werkelijke inventarisatie. De kuil werd gekarteerd en de mergelwanden werden zorgvuldig onderzocht op opschriften en inscripties. Samen met geologische, cultuurhistorische of andere zaken, die bijvoorbeeld naar een bijzonder tweede gebruik verwezen, werden deze gegevens of zaken genoteerd en gefotografeerd. Daarnaast konden de details uit de verslagen van eerder geïnterviewde 'ooggetuigen' nu ondergronds geverifieerd worden. Bij kleine kuilen kon de inventarisatie met één bezoek volstaan, maar soms volgden meerdere afdalingen om de inventarisatie te kunnen afronden.

hebben in het feit dat de ene kuil de andere heeft aangesneden en er zo dus uit twee aparte kuilen één grotere ontstond. Ook zijn er vanuit aangrenzende woningen soms extra graeten afgediept om bijvoorbeeld toegang tot een veilige schuilplaats te krijgen (BREULS, 1985). Het is niet altijd mogelijk om aan de hand van de graafsporen de oorspronkelijke graet of schacht vast te stellen.

Buiten de uitgebreide champignonteelt werd op kleine schaal witlof gekweekt en de opslag van veldvruchten bleef in de kuilen beperkt tot geringe hoeveelheden. In de laatste oorlog is er wel eens alcohol gestookt of een varken vetgemest. Sporen van halstergaten of veestalingen zijn, mede door de verticale en nauwe toegang, niet te vinden. Toen de kuilen verder niet meer gebruikt werden, zijn in het verleden sommige schachten (helaas) gebruikt als stortkoker voor huishoudelijk en ander afval. Hieraan kwam gelukkig een einde, niet door een opkomend milieubesef, maar simpelweg omdat de schachten vol waren...

Methode

Kuilen opsporen was een kwestie van veel en hardnekkig navraag doen bij voornamelijk oudere mensen. In het begin was er een gezonde achterdocht die pottiekijkers op een afstand hield en een eventuele bemoeienis van de overheid werd evenmin op prijs gesteld. Onwetendheid speelde daarbij ook een rol. Niet zelden was men er vast van overtuigd, dat beneden niets viel te zien en het bestaan van opschriften werd uitgesloten. Zoveel belangstelling voor "zo weinig" wekte verbazing. Zelfs de vrees dat de veilige weg naar buiten niet terug te vinden zou zijn werd meer dan eens geuit. Een herhaald terugkerende vraag was of er wel genoeg zuurstof zou zijn, omdat de meeste kuilen al tientallen jaren van de buitenwereld waren afgesloten. Toch heeft iedere benaderde eigenaar uiteindelijk zijn welwillende toestemming verleend en is ons nergens de toegang geweigerd. Daarbij diende een eerder bezochte kuil als referentie voor de volgende. Een eigenaar ging in zijn geestdrift zelfs zover, dat hij een pas gemaakte betonnen keldervloer openkapte en een ander zat twee dagen met een emmer aan een touw in een volgestorte graet om deze weer open te maken. Weer anderen hadden in de kelder voorraadrekken of diepvriezers verplaatst om het luik of de afdekplaten boven de graet te kunnen verwijderen. Soms hadden we pech en moest eerst het kolenhok leeggehaald worden. De gastvrijheid ging meer dan eens zover, dat twee vol bepakte en soms bemodderde lieden, omhangen met statief, fototas, petroleumvergassers e.d. vanuit de kuil door de gang, woonkamer en keuken werden geloodst en niet eerder mochten vertrekken alvorens ze, bij een goed glas bier, hun relax deden. Van oudere inwoners kregen we het advies, om in het open veld lang vergeten en verborgen putten, schachten en graeten op te sporen, als er een laagje sneeuw was gevallen. Omdat de sneeuw op deze plekken eerder zou smelten, zouden schachten e.d. worden gemarkeerd door een donkere vlek in de sneeuw. Enkele zoektochten via deze methode hebben echter geen nadere aanwijzing opgeleverd. Ook herhaalde verzakkingen in veld of tuin verwezen naar een holle ondergrondse ruimte (Dat hoeft overigens niet altijd het bestaan van een kuil aan te geven. Ook waterspoelingen kunnen deze ruimtes doen ontstaan).

Na afdaling via de graet, en in enkele gevallen via de schacht, volgde eerst een korte verkenning om de sfeer van het onderaardse landschap op te nemen. Naast het nauwgezet karteren werden veel aspecten, zoals opschriften of inkrassingen, winmethoden, geologische bijzon-

derheden, putten, schachten, voorwerpen, activiteiten, enzovoorts, genoteerd en gefotografeerd. Soms volstond één bezoek niet en werd een kuil nogmaals bezocht (in enkele gevallen tot driemaal toe). Na verloop van tijd werd ook een zekere routine bij het inventariseren opgebouwd. Zo weten we uit ervaring dat in de omgeving van een schacht of graet de meeste verwijzingen naar de (mogelijke) oorsprong, maker of oudste datum staan. De absolute ouderdom is zelden vast te stellen (alleen als dit expliciet vermeld staat, zoals bijvoorbeeld in de kuil van Karel Servoem).

Naamgeving

Alle grote en kleine groeven hebben een naam. De herkomst van deze namen is velerlei:

het gebruik:	Koegat, Tiendeschuur.
de gebruiker:	Verbiestberg.
de buurtbewoner:	Sjoëlsberg (omdat de buurnaam de naam Joseph of Sjoëls had).
de eigenaar ingang:	Lacroixberg.
de vorm ingang:	Flesseberg.
de plaats ingang:	Walenberg (net over de provinciegrens, in Wallonië).

Veel namen in Zichen en Zussen zijn in de vergetelheid geraakt. Wie weet nog waar de Marresbergh, de Stasberge, de Tienbergh of de Pastoersbogge liggen?

De kuilen hebben daarentegen geen naam. In het verleden zijn ze, als ze al bekend waren, dikwijls genoemd naar de bewoners of gebruikers. Omdat bij de naamgeving gemakkelijk spraakverwarring kan optreden, zoals bij de diverse families Reggers, die ook nog in de Reggerstraat te Zussen wonen en de verschillende families Jongen in Zichen, hebben we de (meeste) geïnventariseerde kuilen naar de huidige eigenaar genoemd, met naam en voornaam én adres. Hierdoor is het gevaar ontstaan, dat dit verslag als een "reisgids" voor kuilen gaat worden gebruikt. De beslotenheid van de toegangen en de benodigde toestemming van de bewoners zullen dit hopelijk weten te voorkomen. De kuilen die niet meer toegankelijk bleken hebben we de naam van "hun" adres gegeven: straat en huisnummer. De kuilen waarvan het bestaan of de ligging slechts vermoed wordt of waarvan alleen maar vage aanwijzingen bestaan, zijn genoemd naar een plaatselijk toponiem.

Indeling

Een belangrijk deel van de 50 ha grote Sjoonkeleberg of Grote Berg in Zussen bestaat in feite voor een groot deel uit een aaneenschakeling van verschillende privé kuilen, soms met graet en schacht nog aanwezig, die met elkaar verbonden één grote groeve vormen. Dit geldt ook voor de Pitjesberg en de "kuil" in de Lindestraat (Heynen-Jennen) te Zichen. Aan elkaar gekoppelde kuilen, waarbij de oorspronkelijke omvang en het karakter van de afzonderlijke kuilen door intens gebruik bijna geheel vervaagd zijn, zijn niet in het verslag opgenomen. Dit geldt ook voor de berg van Haesen, langs de Visésteenweg op de grens tussen Zichen en Eben-Emael, die wel de kenmerken heeft van een kuil (graet en schacht), maar pas na de laatste wereldoorlog op volledige mechanische wijze ontgonnen is. Hij mist daarom een vergelijkbare (historische) achtergrond.

FIGUUR 2

Afdaling langs de put van de kuil De Klein Mestem (foto: Ton Breuls).

DE INDELING VAN DE KUILEN

Niet alle kuilen konden geïnventariseerd of geïnspecteerd worden. Sommige konden om uiteenlopende redenen niet bezocht worden. Van andere kuilen was het bestaan alleen gebaseerd op overlevering. Niemand van al de geïnterviewde mensen had zo'n kuil ooit bezocht, maar ze kenden de kuil van 'de verhalen van vroeger'. Ze hadden de kennis van het bestaan van bijvoorbeeld hun (groot)ouders verkregen of omdat er regelmatig bovengronds verzakkingen ontstonden, waardoor het bestaan ervan vermoed werd.

Alle kuilen werden ingedeeld in drie groepen. Allereerst de geïnventariseerde (toegankelijke) kuilen. De onderzoekers konden in deze kuilen afdalen om te inventariseren, te karteren en te fotograferen. Door deze gegevens te koppelen aan de verhalen en verslagen van de personen die de kuil vroeger gebruikt of bezocht hadden, kon een beeld geschetst worden van de geschiedenis. Daarmee werden de kuilen uit hun verborgen bestaan gehaald.

De tweede groep bestond uit kuilen, waarvan de oorspronkelijke gegevens, zoals de omvang, de plaats van de graet (en vaak ook één of meer schachten of waterputten) of andere zaken wel bekend waren, maar die om uiteenlopende redenen helaas niet meer bezocht konden worden: de ontoegankelijke kuilen. Gegevens van deze kuilen berustten geheel op de getuigenverklaringen van bezoekers of gebruikers, die vanuit hun herinnering of indruk een beeld van de ondergrond schetsten. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat bij vergelijking van de verklaringen van personen, die vanuit hun herinnering een beeld van de kuil schetsten niet altijd met de realiteit overeenkwam, wat bleek na een bezoek aan de betrokken kuil.

Tenslotte was er nog een derde groep: de vermoedelijke kuilen. Ze mochten in het onderzoek niet onvermeld blijven, maar hun mogelijke bestaan was allerm minst aantoonbaar of te bewijzen. Oudere bewoners verhaalden bijvoorbeeld van steeds terugkerende verzakkingen op een bepaald terrein, wat zou kunnen wijzen op een holle ondergrond (een kuil dus). Ook 'verhalen van vroeger' stonden aan de basis van deze groep.

Naast deze indeling van toegankelijke, ontoegankelijke en vermoedelijke kuilen werden door JANSSEN (1995) de kuilen in Val-Meer ook nog verdeeld in vijf typen. Grondslag voor deze indeling was de ligging van de kuilen in Val-Meer 'beneden' of 'boven' in het dorp. Deze termen zijn ontleend aan de hoogteverschillen. De noordkant is

het laagst gelegen, vandaar 'beneden in 't dorp'. Naar het zuiden toe lopen de hoogtelijnen sterk op: 'boven in 't dorp'. Daarbij speelt de fluctuerende stand van het grondwater een grote rol en dat heeft weer direct of indirect gevolgen voor de (in)stabiliteit.

Is hiermee het maximum aantal kuilen in Val-Meer en Zichen en Zussen uit hun verborgen bestaan gehaald? Ontelbare gesprekken gingen vooraf aan de daadwerkelijke afronding van de onderzoeken, maar daarmee werd niet de garantie geleverd dat iedere getuige, bewoner of gebruiker geraadpleegd werd of kon worden. De publicaties in de beide SOK-Medelingen werden vrij massaal door de (oud-) inwoners van de respectievelijke dorpskernen gekocht, zodat de kuilen plotseling bij een vrij groot publiek in de belangstelling stonden. De reguliere oplage van de beide SOK-Medelingen werd vele malen verdubbeld. Na het lezen van de onderzoekresultaten kwamen vanzelfsprekend aanvullende details vrij, die niet eerder genoemd waren en dus ook niet door de onderzoekers verwerkt konden worden. Ze waren echter dermate marginaal in het geheel, dat een aanvullend of gerectificeerd artikel niet noodzakelijk was. Van groot belang was echter, dat er geen nieuwe kuilen werden aangedragen. Met andere woorden, de onderzoekers hadden meer dan waarschijnlijk geen kuilen 'vergeten', wat niet betekent dat ooit in de toekomst een nu nog volledig onbekende kuil door welke oorzaak dan ook haar verborgen bestaan verlaat en dingt naar een plaats in het rijtje van geïnventariseerde kuilen. De onderzoekers zouden er maar wat blij mee zijn!

DE KUILEN VAN ZICHEN EN ZUSSEN

In Zichen werden in totaal negen kuilen geïnspecteerd en konden onder de noemer 'geïnventariseerde kuilen' worden gerangschikt. In Zussen werden zo tien kuilen gekenmerkt. De lijst van ontoegankelijke kuilen, waarvan het bestaan met grote zekerheid is aangetoond, maar die om welke reden dan ook absoluut niet te betreden waren, omvatte voor Zichen zes kuilen en voor Zussen vier. Tenslotte werden in totaal negen kuilen als 'vermoedelijk' bestempeld, vier in Zichen en vijf in Zussen. Alles bij elkaar waren er dus naar verwachting bijna 40 kuilen in deze regio. Is er na negentien jaar veel veranderd in en rond deze kuilen?

Geïnventariseerde (toegankelijke) kuilen

Kuil Mathieu Jongen

In 1986 stortten in Zichen een deel van de gewelven van een mergelkelder en de funderingen van een oud woonhuis in. Vermoedelijk lag een defecte waterleiding en het daardoor voortdurende lekken van water ten grondslag aan deze instorting. Het uit de 19^e eeuw daterend huisje was als eens eerder deels verzakt. De oorzaak van die eerdere verzakking is onbekend, maar ter versteviging werd er toen een extra muur in de kelder opgetrokken. Deze muur stond dwars over de voormalige ingang van de graet, want onder het inmiddels gesloopte huis bevond zich een kleine kuil. Sinds-

De kuilen zijn verdeeld in drie groepen:

1. Geïnventariseerde kuilen

Deze kuilen zijn geïnventariseerd en met plattegrond en foto's in het verslag opgenomen.

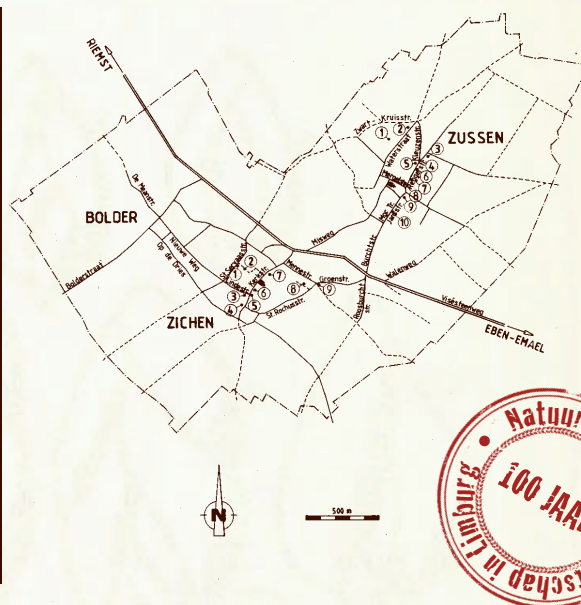
Overzicht geïnventariseerde kuilen

Zichen

- 1 Mathieu Jongen
- 2 "de Kleine Mestem"
- 3 Thomas Jongen
- 4 Bessems
- 5 Maria Jongen-Wagemans
- 6 Haekens-Kerbus
- 7 Brimion
- 8 "Karel Servoem"
- 9 Loyens

Zussen

- 1 Kasteel "de Juge"
- 2 Castro
- 3 Devue
- 4 Stoffels
- 5 Theunissen
- 6 Sylvester Reggers
- 7 Herman Reggers
- 8 Coenegrachis
- 9 Tans
- 10 "Trineke" Jans

2. Ontoegankelijke kuilen

Van deze kuilen is de juiste ligging, met graet en schacht, bekend. Ze konden om uiteenlopende redenen niet meer bezocht worden en zijn in dit verslag uiteraard beknopter weergegeven dan de geïnventariseerde. De in het verslag vermelde gegevens berusten op getuigenverklaringen van andere bezoekers, die een beeld schetsen van hun indruk en herinnering. Vergelijkbare verklaringen en verslagen van kuilen, waarin we wel zelf onderzoek in konden doen, bleken echter vaak minder betrouwbaar.

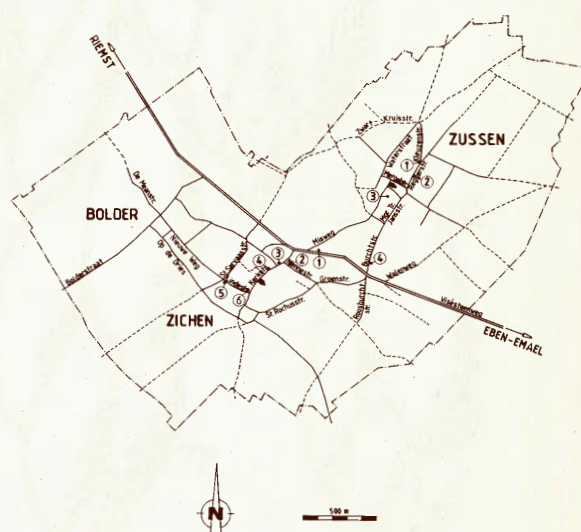
Overzicht ontoegankelijke kuilen

Zichen

- 1 Visdsteenweg 267
- 2 Rode Kruisplein z.n.
- 3 Kerkstraat 13
- 4 Kerkstraat 26
- 5 Lindestraat 21
- 6 Lindestraat 1

Zussen

- 1 Reggerstraat 66
- 2 Reggerstraat 33
- 3 Misweg 94
- 4 Burchstraat z.n.

dien was de kuil alleen nog bereikbaar via een met betonnen platen afgesloten schacht in de tuin. In 1988 werd met een daaltoestel van de gemeente Riemst via de 19 meter diepe schacht in de kuil afgedaald, maar het grondwater stond net tot onder het plafond, zodat betreden onmogelijk was. In 1992 werd een nieuwe poging ondernomen om de kuil te betreden (BREULS & HULS, 1992), en nu met succes, want

3. Vermoedelijke kuilen

Bij de vermelde kuilen is het allerm minst zeker of er ook daadwerkelijk sprake is van een kuil! Verzakkingen in het veld, die steeds ontstaan op één plaats, doen een holle ondergrond of zelfs een echte kuil of groeve vermoeden. Ook overleveringen en legenden verwijzen naar eventuele kuilen. De ons bekende plaatsen zijn in het verslag opgenomen.

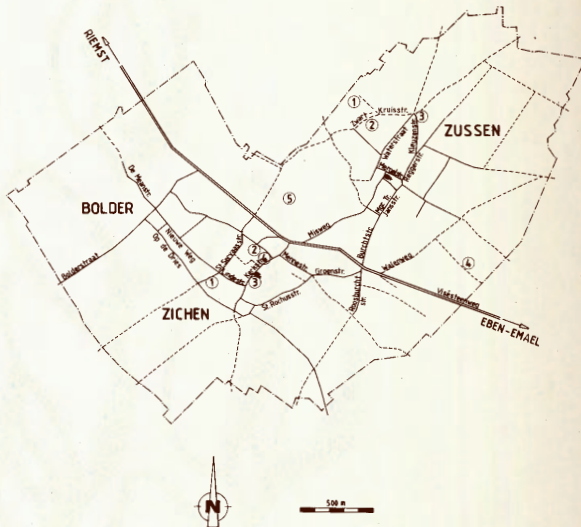
Overzicht
vermoedelijke
kuilen

Zichen

- 1 Kabiensstraat
- 2 Piepestraat
- 3 Kerkstraat 54
- 4 Schoolplein
- Kerkstraat

Zussen

- 1 Baelrestraat
- 2 Achter kasteel
Sint Pieter
- 3 Kapel "O.L.V.
Gedwige
Bijstand"
- 4 Lemmens
Goessen
- 5 Op de Bosch

het grondwater was inmiddels grotendeels gezakt en met lieslaarzen kon de kartering en inventarisatie voltooid worden.

Het terrein bovengronds is in de loop der jaren sterk veranderd. Waar eerst een huisje stond, is nu een klein bosje geplant. Er staat nog een kleine garage en naast het gebouwtje is aan een kleine verzakking onder een dikke laag grond en bladeren te zien waar de met betonplaten afgesloten schacht zich bevindt. Verder is er niets meer dat aan het bestaan van de kleine kuil herinnert. Na enig graafwerk is ze toch toegankelijk.

Kuil 'de klein Mestem'

Onder een klein weilandperceel ligt de kuil 'de klein Mestem', tegenwoordig goed verborgen onder een dikke laag gras. In de jaren 1980 was dat anders en was de ingang van de graet nog goed te zien: een klein in het vierkant opgemetseld bouwwerkje, dat ongeveer een meter boven het gras uitstak. De graet zelf was afgesloten met een betonnen deksel. Niet ver ervandaan lag de grote met betonplaten afgesloten schacht, maar die was onzichtbaar onder het gras. Omstreeks 1955 wilde men een champignonkwekerij realiseren en na wat zoeken werd de schacht onder het maaiveld gevonden. Na het openen ervan werd afgedaald om ondergronds de uitmonding van de graet te lokaliseren. De graet bleek niet in de kuil zelf uit te komen, maar in een soort bovenkuil. Er werd besloten de inmiddels dichtgeslibde graet vanuit de bovenkuil naar boven toe op te schonen. Dat was een moeizaam en niet ongevaarlijk karwei. Hoe hoger men kwam, hoe sterker de graet verstopt was. Dat werd uiteindelijk zo moeilijk, dat besloten werd de normale weg van de graet te verlaten en loodrecht naar boven te gaan om zo een nieuwe ingang te maken. Om instorten te voorkomen werd dit laatste stukje tot een meter boven het maaiveld verstevigd met betonnen blokken. Dit was het bouwwerk-

je, dat begin jaren 1980 nog te zien was en nu onder het gras verdwenen is. Na een korte periode van vruchteloos champignonkweken werd de schacht rond 1955 gedicht met betonnen balken en met teelaarde bedekt. In verband met een bouwproject werd in 1988 besloten de eigenaars van de schacht op te sporen en af te dalen om de stabiliteit te controleren. Er stond wat grondwater in de kuil, maar ze werd als zeer stabiel beoordeeld. Nu leiden de schacht, van de graet én de kuil een verborgen bestaan onder de dikke laag gras van het weiland.

Kuil Thomas Jongen

Eind jaren 1980 lag in de tuin naast het woonhuis een hoop vuursteen, die de toegang tot een put en een trap afsloot. De trap leidde naar een mergelkelder en in een hoek daarvan voerde een open graet naar de eigenlijke kuil. Het bleek een stabiele kuil te zijn. Enige jaren geleden werd de straat, die deels boven de kuil loopt, gerenoveerd en daarbij heeft bovengronds bij een schacht een kleine verzakking plaatsgevonden. Bij inspectie ondergronds bleek dit echter geen invloed op de kuil te hebben gehad. De tuin is inmiddels van eigenaar veranderd en die heeft pal boven de ingang tot de kelder en de graet een groot houten chalet of tuinhuis geplaatst. Omdat de eigenaar niet of nauwelijks bereikbaar is, is niet precies te achterhalen of in het tuinhuis de toegang tot de ondergrond nog open is. Er zijn echter geen aanwijzingen van buurtbewoners dat de toegang definitief dichtgemaakt is. Vooralsnog gaan we er vanuit dat de kuil toegankelijk

is gebleven.

Kuil Bessems

De kleine kuil is, of beter gezegd, was bereikbaar via een graet in een gewelfkelder. In december 2009 stortte de kelder echter plotseling gedeeltelijk in. De bewoners hadden een paar dagen eerder al een raar geluid gehoord en dachten dat dit door hun paarden werd veroorzaakt. Ze kwamen niet vaak in de oude kelder, maar bij een bezoek een paar dagen later, zagen ze dat de hoekwand was ingestort. De oorzaak zal wel onbekend blijven, maar vaak is lekkend of instromend water de oorzaak van dit soort onheil. De kelder is met 25 kubieke meter vloeibare beton opgevuld en daarmee is de toegang tot de kleine kuil voor eeuwig geblokkeerd.

Kuil Brimion – Kuil Brimioul-Jans

Bij de inventarisatie van 1991 is een foutieve naamgeving gebruikt. De correcte weergave is Kuil Brimioul-Jans. Verder is er niet veel veranderd aan de kuil en haar toegang. Die oorspronkelijke graet was reeds verdwenen door een grote modderstroom tijdens een hevig onweer. De nieuw aangelegde graet heeft ook flink te lijden gehad van instromend water en alle trappen zijn verdwenen. Toch is de kuil nog te bezoeken, zij het met het nodige kruipwerk.

Kuil 'Karel Servoem'

Ook deze kuil ligt in een weiland en dat betekent dat de graet 'veilig' verborgen ligt onder een dikke grasmat, maar vrij eenvoudig te openen is. De graet en de kuil zijn nog volledig intact en voldoende stabiel.

Kuil Loyens

Bij de kuil Loyens is niet echt sprake van een kuil, maar van een

FIGUUR 3

Primitieve tekening in kuil Stoffels (foto: Ton Breuls).

graet, die vanuit de kelder al draaiend naar beneden voert en uitkomt in een soort uitholling van slechts enkele vierkante meters groot. Hier is een waterput met kristalhelder water. Te zien is dat de trappen van de graet verder rond de put naar beneden draaien en in het water is een soort nis te zien. Waar die naar toe voert is onbekend, mogelijk naar de echte kuil.

Kuil Devue

Omdat de aarde die achterbleef na het ruimen van de bieten, jaar na jaar netjes de graet werd in geveegd, duurde het niet lang tot deze helemaal vol was en de toegang tot de kleine kuil onmogelijk was geworden. In 1984 wilde de toenmalige dienst Opmeting Groeven van de gemeente Riemst de kuil inspecteren, maar dit bleek dus niet mogelijk. Men veronderstelde dat het slechts om een metertje grond ging en besloot 'eventjes' de graet open te maken. Dat vergde echter drie dagen werken met vier personen, die met een emmer en een touw de graet uiteindelijk wisten vrij te krijgen. In 1989 kon de kuil ook geïnventariseerd worden, maar de toegang in de graet was erg moeilijk geworden. Omdat de graet heel steil en glad was, kon alleen nog maar met behulp van een touw afgedaald worden. Recentelijk bezoek aan de kuil heeft daar geen verandering in gebracht. De afdaling is nog steeds zeer moeizaam, maar wel mogelijk.

Kuil Stoffels

De kuil Stoffels [figuur 3] kende oorspronkelijk niet alleen een graet via huisnummer 68 (Stoffels), tegenwoordig de enige toegang tot de kuil, maar ook een graet via de burens (70a). Deze graet is deels opgevuld en halverwege met een deksel en een dun laagje cement afgesloten. Het bovenste deel van de graet is, dankzij inspanningen van de eigenaar van de nieuwbouw, ook nog intact en bereikbaar vanuit de kelder van het huis.

De graet onder Stoffels is vrij goed toegankelijk. Er is in het begin wel wat kruipwerk nodig, maar de toegang is vrij redelijk. In januari 2010 ontstond een kleine verzakking voor het huisnummer 70a. Bij inspectie in de kuil via nummer 68 werd specifiek gezocht naar sporen van recent instromen van water of modder, maar deze werd nergens aangetroffen. Ook in de afgesloten graet, die oorspronkelijk vanuit de kuil naar nummer 70a voerde, werden geen aanwijzingen gevonden.

In juni 2010 werd vanuit de kelder van nummer 70a de bovenkant van de voormalige graet onderzocht. Na afdaling bleek dat op het einde van een aftakking naar boven (vlak onder het trottoir) water gelekt had of nog steeds lekte. Besloten werd van buitenaf de verzakking open te graven en de oorzaak van het waterlek op te sporen en te verhelpen. De graafmachine legde al snel de bovenkant van de graet bloot, waaruit bleek dat het lek van elders afkomstig was. Besloten werd dit deel van de graet met vulzand te vullen om verdere verzakkingen te voorkomen. De toegang via nummer 68 blijft echter verzekerd.

Kuil Tans

De 64 treden van de nagenoeg geheel in de leem uitgegraven

graet waren bij de inventarisatie in 1990 deels weggesleten door instromend water. Waar dat mogelijk was, waren de treden vervangen door mergelblokken. Er moet indertijd veel water en modder binnengestroomd zijn, want in het bovenste deel was de kuil tot bijna aan het plafond dichtgeslibd. Om toch het achterste en laagste deel van de kuil te kunnen bereiken was een smalle doorgang van 60 cm breed en 130 cm hoog door de ingestroomde leem gegraven.

Bij een bezoek enkele jaren geleden ging het bijna fout. De graet bleek dramatisch verslechterd, de afdaling kon alleen maar met behulp van een touw geschieden. Problematischer werd het echter bij het verlaten van de kuil. De in de leem uitgegraven graet bleek zo slecht te zijn, dat delen ervan dichtvielen achter de stijgende bezoekers. Gelukkig kende dit bezoek een goede en veilige afloop. De eigenaar besloot ter plekke de graet uit veiligheidsoverweging met onmiddellijke ingang hermetisch af te sluiten. Dit is begrijpelijk, maar helaas moest hierdoor deze kuil voorgoed afgevoerd worden van de lijst toegankelijke kuilen.

Kuil 'Trineke' Jans

In 1934 werd bij de afbraak van drie oude mergelhuisjes een onbekende graet ontdekt. Omdat de graet en een oude waterput in de kelder van het nieuwe huis onder de fundering zouden komen te liggen, werden ze voorzichtigheidshalve gedicht. Toch wilde men later de kuil niet helemaal verloren laten gaan en in de vloer van een varkensstal werd een gat gemaakt, dat moest leiden naar de aan de bovenkant afgesloten oorspronkelijke graet in de kelder. De ondergrondse zoektocht naar de oorspronkelijke graet ging niet zonder slag of stoot en uiteindelijk was een dubbele haakse bocht nodig om de oorspronkelijke graet te bereiken. Zo verdiende de kuil weer haar plaatsje op de toen nog niet bestaande lijst van toegankelijke kuilen. Met nadruk plaatsje, want de deels nieuwe en deels oude graet, vrij steil en primitief, leidde naar de kleinste kuil van Zussen. Zo hebben we in 1989 deze slechts enkele vierkante meters grote - of kleine - kuil kunnen inventariseren. Inmiddels is er weer een nieuw huis gebouwd op de plek van het vorige en is de toegang tot de kuil voor immer verdwenen onder de vloer. Ook deze kuil is dus na een halve eeuw toegankelijk te zijn geweest verbannen naar de lijst van (voorgoed) ontoegankelijke kuilen.

FIGUUR 4

Grondwater in de kuil van Lenaerts-Vijgen (foto: Johan Janssen).

Kuil Sylvester Reggers

De toegang tot de kuil via de graet is onveranderd gebleven. Alleen een voormalige put of schacht, die op de binnenplaats vlak bij het woonhuis lag, is na de inventarisatie opengemaakt en gevuld met puin. Dat heeft verder geen invloed op de toegankelijkheid.

Kuil Theunissen, Kuil Herman Reggers, Kuil Coenegrachts

Bij deze drie kuilen hebben zich eveneens geen veranderingen voorgedaan.

Kuil Kasteel 'de Juge' (de 'Kleine Juge') en Kuil Castro

Bij deze kuilen hebben zich geen veranderingen voorgedaan.

Kuil Maria Jongen-Wagemans en Kuil Haeckens-Kerbus

Deze kuilen zijn zeer stabiel en nog steeds goed toegankelijk.

Ontoegankelijke kuilen

Zes kuilen in Zichen en vier in Zussen waren in 1991 opgenomen in de lijst van ontoegankelijke kuilen. Van deze kuilen stond het bestaan toen onomstotelijk vast, maar ze konden om uiteenlopende redenen niet betreden of onderzocht worden.

Kuil Liket

Eén kuil op die lijst kon in principe wel bezocht worden, maar de eigenaar weigerde ons met een waaier aan argumenten de toegang. Na publicatie over de inventarisatie van de overige kuilen in SOK-Mededelingen 16 veranderde hij gelukkig spontaan van mening en bood ons de toegang tot zijn kuil aan. Het resultaat van deze inventarisatie van de kuil Liket is later opgenomen in SOK-Mededelingen 19.

Kuil Kerkstraat 13 (Claessens)

In 1980 stortte de graet in en daarna werd besloten ook de open schacht op te vullen, zodat de toegang voorgoed onmogelijk was. De nieuwe eigenaar Claessens heeft verwoede pogingen gedaan de graet in zijn (wijn)kelder te heropenen. Verder dan enkele meters horizontaal graven is hij niet gekomen. Waar de graet naar beneden voerde was de opvulling zodanig robuust, dat verdere ontgravingen geen zin meer hadden.

Vermoedelijke kuilen

In 1991 waren vier kuilen in Zichen en vijf kuilen in Zussen opgenomen in de lijst van vermoedelijke kuilen. Hun bestaan was allerm minst zeker, maar er waren wel (soms vage) zichtbare en onzichtbare aanwijzingen. Uiteindelijk bleven deze alle te vaag. Na publicatie in SOK-Mededelingen 16 kwam meer gerichte informatie binnen van inwoners. Sommigen hadden zelf nog gewerkt in enkele kuilen en konden dus als ooggetuigen meehelpen om de lijst van vermoedelijke kuilen deels te herschrijven.

Kuil Achter Kasteel Sint-Pieter (Achter Kasteel de Juge of de 'Grote Juge')

Op het terrein schuin achter het kasteel Sint-Pieter waren eerder al verzakkingen ontstaan, maar het was onduidelijk of het terrein ondergronds tot een uitloper van de Grote berg of Lacroixberg behoorde of dat het hier een aparte kuil betrof. Niemand kon daar uitsluitend over geven. Nadere informatie leverde echter op dat het wel degelijk een aparte kuil betrof, die evenals de kuil 'de Juge' eigendom van de bewoner van het kasteeltje Sint-Pieter was. De toegang was een schacht, waar de graet, als een neerwaartse spiraal, omheen geleid was. Omdat er na de Tweede Wereldoorlog champignons in gekweekt werden, was er nog een nieuwe luchtschacht gemaakt. Uiteindelijk zijn de twee schachten opgevuld met boomstronken, puin en aarde en is het maaiveld in zijn geheel enkele meters opgehoogd, tot op het niveau van de omliggende percelen. Met overgrote duidelijkheid is dit dus een (nog ?) ontoegankelijke kuil.

FIGUUR 5

Het grondwater in de kuil Lenaerts-Vijgen is inmiddels gezakt (foto: Johan Janssen).

FIGUUR 6

De prachtige graet in de kuil Monard (foto: Johan Janssen).

Kuil Op de Bosch

De oorspronkelijke informatie over deze kuil blonk eveneens uit in vaagheid, zodat aan het bestaan sterk getwijfeld werd. Ook hier hebben ooggetuigen echter bevestigd dat het een kleine kuil betrof, waar een tijd lang champignons in gekweekt werden. Buiten het dorp, in het open veld, stond een klein mergelschuurtje met daarin een graet. Daarnaast was er nog een kleine luchtschacht. Na het beëindigen van de teelt werd de kleine kuil gesloten met betondekselfen en werd het huisje afgebroken. Na verkaveling van de landbouwgrond herinnert nu niets meer aan de kuil.

DE KUILEN VAN VAL-MEER

JANSSEN (1995) inventariseerde in totaal negen toegankelijke kuilen in Val-Meer. Ook hier geldt dat iedere verandering in de toestand van de kuilen meestal een achteruitgang is.

Geïntervieweerde (toegankelijke) kuilen

Kuil Jef van Trinus

De situatie rondom en in de kuil is onveranderd gebleven. Oorspronkelijk kende de kuil drie graten, maar de graet van Jef van Trinus is nog de enige toegankelijke. De tweede graet is dichtgemetseld, de derde is met puin volgestort. Toch is het betreden van de kuil niet gemakkelijk, omdat de graet maar enkele dagen per jaar toegankelijk is omdat de geoogste stobalen boven de ingang gestapeld worden; wellicht de best bedenkbare bescherming van een kuil.

Kuil Keulen

Deze kuil ligt deels onder de stallen van de hoeve Keulen en deels onder de achtertuin. De toegang tot de graet lag vroeger in en onder de oude schuur van de vierkantshoeve. Bij een verbouwing in de jaren 1980 kwam een woning op de plaats van de schuur en verdween de toegang tot de graet onder de keukenvloer voorgoed van het nieuwe huis. De enige toegangsmogelijkheid, waar de onderzoekers gebruik van konden maken, was een schacht bij de burelen, verscholen onder spoorbalken. Slechts een klein deel van de kuil bleek te betreden, de rest stond onder water en werd met behulp van een rubber bootje geïntervieweerd. Inmiddels is het huis verkocht en bij een nieuwe verbouwing is de schacht helaas met bouwpuin opgevuld. Daarmee is deze kuil voorgoed ontoegankelijk geworden.

Kuil Mertens

Vroeger maakte deze kuil deel uit van een omvangrijker gangenstelsel onder de Kleinstraat. Instortingen en talloze verzakkingen in de omgeving van de kuil sneden alle doorgangen met de rest van het gangenstelsel af. Zo ontstond er een aparte, nieuwe kuil, die tot heden onveranderd is gebleven.

Kuil Lenaerts-Vijgen

Ook de kuil Lenaerts-Vijgen was vroeger onderdeel van het gangenstelsel onder de Kleinstraat. In een viertal nabijgelegen woningen waren ook graten, waarlangs de kuil bereikt kon worden, maar die

zijn alle in de loop van de tijd opgevuld. De enige toegang tijdens de inventarisatie was de graet onder de woning van Lenaerts. De kuil is nog steeds zeer stabiel en de graet is goed geconserveerd [figuur 4 en 5].

Kuil 't Drieselke

Oorspronkelijk kende deze grootste kuil van Val-Meer diverse graten en schachten, waarlangs de kuil te bereiken was, maar bij de inventarisatie van 1995 was de enige mogelijke toegang een schacht naast een woonhuis. Uit het onderzoek bleek dat de kuil voor het grootste deel onder het straatgedeelte lag. Een bijkomend zorgelijk feit was bovendien dat het mergeldak zeer dun en fragiel bleek. Het leverde een beeld op van een zeer instabiele kuil. Naar aanleiding van de inventarisatie van Janssen inspecteerde het Mijnezen de kuil en werd direct besloten het verkeer, zwaarder dan vijf ton, om te leiden. Via zes nieuwe boorgaten werd 2.400 kubieke meter vulzand in de kuil gestort en werd de kuil voorgoed ontoegankelijk. Om JANSSEN (1995) te citeren: "Voor de buurtbewoners een opluchting. Voor de berglopers een afscheid".

Kuil Monard

De toestand van deze stabiele kuil met zijn even stabiele graet [figuur 6] is onveranderd gebleven. Wel staat er regelmatig water in de kuil, maar dat heeft geen gevolgen voor de stabiliteit. Opmerkelijk is dat enkele jaren geleden een nieuwe graet gevonden is, maar die komt niet uit in de kuil Monard. Waar de graet dan wel naartoe leidt, is nog onbekend.

Kuil Mathijs Hoessels

Voorafgaand aan de daadwerkelijke inventarisatie was door de onderzoekers besloten deze kuil te rangschikken bij de ontoegangan-

FIGUUR 7

Kuil Reynaerts met een ongeschonden landschap voor de instorting van het wegdek (foto: Johan Janssen).

kelijke kuilen. De graet was gedeeltelijk gevuld of ingestort en niet toegankelijk. Na uitvoerig overleg met de eigenaar werd tenslotte besloten toch een poging te wagen de kuil via de graet te bereiken. Eerst werd in de kelder een kalkstenen muurtje gesloopt dat toegang gaf tot een laag horizontaal gangetje van anderhalve meter lang. Daarna draaide de gang naar links, steil naar beneden. Op zes meter diepte was een splitsing, waar vroeger de inmiddels onbereikbare graet van de burens uitkwam. Na twaalf meter bleek de graet opgevuld te zijn, maar de onderzoekers gaven niet op en na drie avonden flink werken was deze opvulling verwijderd. De verdere afdaling was echter zeer moeizaam en met risico's verbonden. De inventarisatie leverde een prachtig cultuurhistorisch beeld op met veel opschriften, bijzondere geschiedenis en een mooi landschap. De kuil was, in tegenstelling tot de graet, zeer stabiel. De graet is in de loop van jaren echter verslechterd en volkomen ontoegankelijk geworden en betreden van de kuil is niet meer mogelijk.

Kuil Reynaerts

In feite bestaat deze kuil uit twee kuilen, vroeger slechts geschei-

den door een gemetseld muurtje en met twee graeten als toegang: bij Reynaerts en bij buurman Noldmans. Het deel van Noldmans is iets hoger in het kalkpakket ontgonnen als het deel van Reynaerts [figuur 7]. Bij de inventarisatie in 1995 was beneden in de kuil het geluid van stromend water in de graet van Noldmans te horen. Waarschijnlijk was de graet daardoor toen al ontoegankelijk geworden, want een dikke laag leem had de graet deels gevuld. Een poging in 2009 om de graet van Noldmans van bovenaf af te dalen bleek inmiddels onmogelijk, de graet was helemaal dichtgeslibd.

In december 2009 veroorzaakte een kapotte waterleiding een enorme grondverzakking in het wegdek van de Sabbesteeg [figuur 8]. Hoelang het water vrij kon wegstromen voordat de verzakking plaats vond, zal wel onbekend blijven, maar in de krater was goed te zien hoe een omvangrijke modderstroom via een gat in de aangrenzende waterput van kuil Reynaerts zich een weg naar beneden had gebaand. Bij inspectie van de kuil via de graet van Reynaerts bleek deze niet te betreden te zijn door de meters dikke laag verse modder [figuur 9]. Hoewel de graet nog intact is, is deze kuil dus voor lange tijd helaas ontoegankelijk.

In totaal werden veertien ontoegankelijke kuilen vastgesteld. Ze zijn tot heden ontoegankelijk gebleven, er is geen mogelijkheid geweest om een van deze kuilen te betreden.

Vermoedelijke kuilen

Kuil Lankamp

Janssen noteerde tenslotte zes vermoedelijke kuilen. Het blijft natuurlijk altijd gissen of deze kuilen werkelijk bestaan hebben. Toch kon een van deze vermoedelijke kuilen daadwerkelijk opgespoord en geïnventariseerd worden (BREULS *et al.*, 2003). Tijdens de inventarisatie van 1995 hadden meerdere personen Janssen gewezen op de aanwezigheid van een kleine kuil onder de Kleinstraat (Kuil Lenaerts). Er zouden ook een graet en een put zijn, die beide toegang tot de kuil gaven. De eigenaar ontkende echter in alle toonaarden het bestaan ervan en bleef daarin na herhaalde navraag volharden. Hij wist van geen kuil en hem was nog nooit iets opgevallen van een toegang in de vorm van een graet. Wel was er een schacht, maar die was praktisch geheel opgevuld, en kon ook als waterput gediend hebben. Omdat er geen daadwerkelijk bewijs voor het bestaan van de kuil was, rangschikte JANSSEN (1995) de kuil onder de reeks 'vermoedelijke kuilen'. De nieuwe eigenaar was echter nieuwsgierig geworden door de verhalen in SOK-Mededelingen 24 en na enig graafwerk vond hij de toegang tot de graet. Hij stelde de onderzoekers in de gelegenheid de kuil te inventariseren en het resultaat van het onderzoek werd gepubliceerd in het Natuurhistorisch Maandblad (BREULS *et al.*, 2003), dat in december 2003 het themanummer SOK 25 jaar vormde. Omdat de vorige eigenaar het bestaan van de kuil categorisch ontkende en de nieuwe eigenaar er daadwerkelijk naar op zoek ging, werd besloten

FIGUUR 8

Instorting van het wegdek van de Sabbesteeg boven de kuil Reynaerts (foto: Ton Breuls).

FIGUUR 9

Kuil Reynaerts volgelopen met modder na de instorting van het wegdek (foto: vzw Hulpdienst Groeven).

de oorspronkelijk naam kuil Lenaerts te vervangen door de naam van de nieuwe eigenaar: de kuil Lankamp.

CONCLUSIE

De lijsten met toegankelijke, ontoegankelijke en vermoedelijke kuilen in de dorpen Val-Meer en Zichen en Zussen kunnen nu, na respectievelijk 15 en 19 jaar, heringedeeld worden.

In Zichen en Zussen stonden oorspronkelijk negentien kuilen op de lijst van geïnventariseerde en dus toegankelijke kuilen. Na 19 jaar blijkt dat twee kuilen daarvan nog wel toegankelijk zijn, maar dan dient eerst opnieuw de juiste locatie van de graet of de schacht bepaald te worden en moet er grond verzet worden. Ze zijn echter niet ingestort of vervallen en blijven in principe toegankelijk.

Drie kuilen zijn voorgoed ontoegankelijk. Eén daarvan is door menselijk ingrijpen niet meer te betreden, omdat de ingang opgevuld is en verdwenen is onder de nieuwbouw van een huis. Bij de tweede kuil is de graet ingevallen en kan niet meer gebruikt worden en de derde kuil is opgevuld, omdat een deel van de erboven liggende kelder is ingestort. Van de tien ontoegankelijke kuilen is inmiddels één kuil toch bezocht en geïnventariseerd en op de lijst van de vermoedelijke kuilen is van twee kuilen het bestaan definitief bevestigd.

Samenvattend kan gesteld worden dat in Zichen en Zussen in 1991 negentien kuilen toegankelijk waren en nu nog maar zeventien. Het aantal van ontoegankelijke kuilen is verhoogd van tien naar elf en de lijst vermoedelijke kuilen is verkleind van negen naar zeven.

Val-Meer kende in 1995 nog negen toegankelijke kuilen. Door menselijk ingrijpen (opvulling van 't Drieselke) is één kuil helemaal verdwe-

nen. De vraag is gerechtvaardigd of deze kuil kan 'verhuizen' van geïnventariseerde kuilen naar ontoegankelijke kuilen. Eigenlijk zou hiervoor een nieuwe lijst van verdwenen kuilen gemaakt moeten worden. Van de negen kuilen zijn er vier voorgoed ontoegankelijk geworden, waarvan drie door instortingen en dergelijke. Dat zijn er erg veel. Gelukkig is de kuil Lankamp uit zijn verborgen bestaan opgestaan en kan toegevoegd worden aan de toegankelijke kuilen, die daardoor nog zes kuilen telt. Het aantal vermoedelijke kuilen is hetzelfde gebleven en van de veertien ontoegankelijke kuilen zijn er nog dertien over.

Kuilen blijken helaas ook een houdbaarheidsdatum te hebben.

DANKWOORD

Met speciale dank aan Berno Huls en Johan Janssen, die een belangrijke en absoluut onmisbare bijdrage geleverd hebben aan dit artikel. Verder dank aan Alan Claessens (vzw Hulpdienst Groeven) en Philip Duchateau (gemeente Riemst).

Summary

THE UNDERGROUND LIMESTONE QUARRIES OF ZICHEN-ZUSSEN AND VAL-MEER

Pits with a limited life-span

Kuilen (pits) is the local dialect name for limestone quarries that can only be accessed through a vertical shaft and a staircase cut out of the limestone. They are further characterised by their small size and their hidden existence.

In February 1991, a special issue of the SOK-Medelingen journal, No.16 (BREULS & HULS, 1991), was devoted entirely to a survey of the pits underneath the villages of Zichen and Zussen (in the Belgian province of Limburg). In December 1995, a comparable special issue of the journal, No. 24 (JANSSEN, 1995), published the results of a survey of the pits at Val-Meer, so that all the villages in the municipal-

ity of Riemst had been covered. These two publications were the first to pay attention to the hidden and endangered pits.

Years of searching for the pits, many conversations with elderly locals and archive studies revealed a few dozen pits whose existence had until then remained virtually unknown. By surveying, naming and describing these pits, some of which were centuries old, the researchers also intended to protect them against demolition and vandalism. Many pits had already been filled in by dumping rubbish down through their access shafts when construction work was taking place overhead, as they were simply regarded as dangerous, unstable or even filthy.

Recently, the pits were surveyed again, insofar as they were still accessible. The researchers tried to assess whether the previous calls to protect the pits had had any effect on their owners. Notwithstanding the publication of the previous surveys 20 and 15 years ago, it

turned out that some further pits had been rendered inaccessible as their shafts or other access points had been filled up. Some others had become unstable or had collapsed. This means that part of a centuries old heritage has been lost forever. What remains, fortunately, is their history as documented in the two issues of SOK-Medelingen.

Literatuur

- BREULS, T. & B. HULS, 1991. De kuilen van Zichen en Zussen. SOK-Medelingen 16: 2-86.
- BREULS, T. & B. HULS, 1992. De kuilen van Zichen en Zussen (II). Een evaluatie. SOK-Medelingen 19: 3-10.
- BREULS, T., B. HULS & J. JANSSEN, 2003. Kuil Lankamp. Natuurhistorisch Maandblad, 92(12): 331-333.
- JANSSEN, J., 1995. De kuilen van Val(-Meer). SOK-Medelingen 24: 3-53.